

تحلیل ویژگی‌های بصری و معنایی هنر در دوره عباسیان (با تاکید بر هنرهای معماری، نقاشی و منسوجات)

چکیده

بعد از ظهور اسلام، این دین از نظر فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بر جامعه‌ها اثرگذار بود. هنر نیز تحت تأثیر این دین در این جامعه‌ها دچار تحولاتی گردید و با نام جدید هنر اسلامی مشهور شد. بنابراین هنر اسلامی اغلب بر آفرینش زیبایی با نقش‌های انتزاعی و استفاده از حروف، تمرکز داشته است. در این مقطع زمانی به خاطر محدودیت نسبی سایر هنرها همچون نقاشی، موسیقی، مجسمه‌سازی و حتی گاهی، حرام شمردن آن‌ها مسلمانان به گسترش شیوه‌های متنوع در زمینه‌هایی انتزاعی روی آوردند. در دوره عباسی، به‌عنوان یکی از درخشان‌ترین عصرهای تمدن و فرهنگ اسلامی، انواع هنرها شامل نقاشی خطاطی معماری و موسیقی و... مورد توجه بسیار قرار گرفته است؛ چنانکه قصرهای خلفا محل اجتماع آثار هنری و وجود هنرمندان بود. خلفای عباسی در همه زمینه‌ها تحت تأثیر فرهنگ ایرانیان بودند و به سبک شاهان ساسانی هنرمندان را حمایت می‌کردند و به آنان صله و پاداش می‌دادند. به نحوی که هنر در این عصر به کمال خود رسید. مؤلفه‌های هنر اسلامی در دوره عباسیان عبارتند از: شهرسازی، نقاشی در دوره عباسیان، خوشنویسی، موسیقی، نساجی، طراز. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای، انجام شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که در این دوره نقاشی با مکتب بغداد به اوج رسید، در معماری نیز علاقه خلفای عباسی منجر به رشد آن شد و در منسوجات بازتاب تحولات سیاسی و اجتماعی منجر به رونق طراز (پارچه‌های دارای کتیبه) شد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی ویژگی‌های بصری هنر در دوره عباسی.
۲. بررسی ویژگی‌های معنایی هنر در دوره عباسی.

سوالات پژوهش:

۱. در دوره عباسی چه ویژگی‌های بصری هنری در هنرهای نقاشی، منسوجات و موسیقی وجود داشته است؟
  ۲. ویژگی‌های معنایی هنر در دوره عباسی چه بوده است؟
- کلیدواژه‌ها:** دوره عباسی، هنر، ویژگی‌های بصری و معنایی.

مقدمه

با از ظهور اسلام، این دین از نظر فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بر جوامع مختلف تأثیرگذار بود. هنر نیز تحت تأثیر آن دچار تحولاتی گردید و با نام هنر اسلامی مشهور شد. هنر اسلامی هنری نیست که فقط به مسائل مذهبی اسلام در ارتباط باشد. اصطلاح «اسلامی» نه تنها به مذهب، بلکه به فرهنگ غنی و متنوع مردمان سرزمین‌هایی که آیین اسلام در آن رواج دارد نیز اشاره دارد. هنر اسلامی غالباً عناصری غیر دینی را که توسط برخی از عالمان اسلامی حرام نگردیده است نیز شامل می‌شود. هرچند امکان دارد این هنرها در مواردی با تعالیم و شریعت اسلام مطابقت نداشته باشد ولی تأثیر فرهنگ اسلامی و منطقه‌ای در آن به‌خوبی آشکار است. هنر اسلامی یکی از عصرهای درخشان تاریخ هنر و یکی از غنی‌ترین دستاوردهای بشری در عرصه هنری به‌شمار می‌آید و شامل انواع مختلفی از هنر همانند معماری اسلامی، قالیبافی، فرش‌بافی، نقاشی، سفالگری، خوشنویسی گلدوزی اسلامی و مانند آن‌ها می‌شود. هنر اسلامی در ابتدا با الهام از هنر مسیحی ابتدایی (به خصوص هنر بیزانسی)، هنر رومی و هنر ساسانی گسترش یافت. در گذر زمان از هنر عشایری آسیای مرکزی نیز تأثیر گرفت. هنر چینی در نقاشی اسلامی، سفالگری و منسوجات اسلامی نقشی مؤثری داشته‌است. در آیات قرآن یا آموزه‌های پیامبر اسلام به موارد کمی درباره هنر مواجه می‌شویم. نقاشی تصویری موجودات زنده در قرآن آشکارا منع نگردیده است، با این حال عده‌ی کثیری از مسلمانان ترسیم چهره‌ها و موجودات زنده را خطری به‌سوی بت‌پرستی به حساب می‌آوردند و گناه می‌دانستند. هنر اسلامی اغلب بر آفرینش زیبایی با نقش‌های انتزاعی و استفاده از حروف، تمرکز داشته است. و به این خاطر محدودیت نسبی سایر هنرها همچون نقاشی، موسیقی، مجسمه‌سازی و حتی گاهی، حرام شمردن آن‌ها مسلمانان به گسترش شیوه‌های متنوع در زمینه‌هایی انتزاعی رهنمود شدند. یکی از مقاطع تاریخی که هنر اسلامی در آن تحولات زیادی را تجربه کرد دوره خلافت عباسیان (۱۳۲-۶۵۶ه.ق) است. با توجه به نگاه ویژه فرهنگ اسلامی به هنر بررسی تحولات تاریخی هنرهای اسلامی می‌تواند نکات مهمی را درخصوص سیر تحول هنر اسلامی آشکار سازد.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد درخصوص این موضوع تاکنون اثر مستقلی به رشته تحریر درنیامده است البته آثاری به بررسی هنر در دوره عباسیان پرداخته است. حیدرنتاج و مقصودی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه تطبیقی مضامین مشترک گیاهان مقدس در نقش‌مایه گیاهی معماری پیش از اسلام در ایران و آرایه‌های معماری دوران اسلامی با تأکید بر دوره امویان و عباسیان» به هنر معماری در دوره عباسیان پرداخته است و برآن است برخی از ویژگی‌های بصری در معماری دوره عباسیان برآمده از مختصات معماری در ایران دوره باستان است. رضا گذری و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «معماری بغداد در دوره عباسی» به بررسی ویژگی‌های هنر معماری در این دوره تاریخی پرداخته‌اند. آنها برآنند که ایوان طاق‌های جناغی، مناره‌های استوانه‌ای و استفاده از آجر، از مختصات معماری در دوره عباسیان است. دهباشی شریف و علی بیکی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و شناخت معاری

کاخ‌ها در دوران عباسیان، نمونه موردی: شهر بغداد و سامرا» به بررسی شاخصه‌های معماری در این دوره تاریخی پرداخته‌اند. با این تفاسیر پژوهش حاضر بر آن است تا به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به بررسی ویژگی‌های بصری و معنایی هنر در دوره عباسیان بپردازد.

نتیجه‌گیری

هنر اسلامی هنری نیست که فقط به مسائل مذهبی اسلام در ارتباط باشد. هنر اسلامی یکی از عصرهای درخشان تاریخ هنر و یکی از پر ارزش‌ترین دستاوردهای بشری در عرصه هنری به‌شمار می‌آید. هنر اسلامی گرچه در زمان امویان شکل گرفت اما خلفای عباسی با توجه به خلق و خوی تجمل‌گرایانه و نزدیکی با ایران و داشتن وزرای ایرانی که علاقه به هنر و فرهنگ داشتند پیشرفت قابل ملاحظه‌ای در این عصر نمود. دوره اول عباسی، به عنوان یکی از درخشان‌ترین عصرهای تمدن و فرهنگ اسلامی، انواع هنرها شامل نقاشی خطاطی معماری و موسیقی و... مورد توجه بسیار قرار گرفته است چنانکه قصرهای خلفا از آثار هنری و وجود هنرمندان مملو بود. به عبارت دقیق‌تر هنر در این عصر به کمال خود رسید. مؤلفه‌های هنر اسلامی در دوره عباسیان عبارتند از: شهرسازی، نقاشی در دوره عباسیان، خوشنویسی، موسیقی، نساجی، طراز. در هنر معماری این دوره بخش عمده‌ای از نمادها و ساختارها برگرفته از معماری در ایران باستان و امپراطوری بیزانس بود. از سوی دیگر برخی از بناهای این دوره از نظر معنایی با فرهنگ اسلامی و معانی دینی درهم تینده بودند که از آن میان می‌توان به معماری مسجد اشاره کرد. در منسوجات نیز در عصر عباسیان شاهد ظهور کتیبه‌نگاری در پارچه‌ها و کاربرد پارچه طراز هستیم که در نوع خود پیام‌های مذهبی و سیاسی دارد.

منابع:

- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۱۳ ق.) من لایحضره الفقیه، دوم، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن خلدون. (۱۳۶۰). تاریخ ابن خلدون، دوم، بیروت: دارالفکر.
- اتینگهاوزن، ریچارد. (۱۳۷۹). هنر و معماری اسلامی، تهران: انتشارات سمت.
- احمد رمضان، احمد. (۱۹۷۸). حضاره الدوله العباسیه، قاهره: مرکز للکتب الجامعه و المدرسیه.
- ابراهیم حسن، حسن. (۱۳۸۹). تاریخ سیاسی اسلام، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چهارم، تهران: نشر بدرقه جاویدان.
- البلاذری، احمد بن یحیی. (۱۹۸۸). فتوح البلدان، بیروت: انتشارات مکتبه الهلال.
- الگ گرابر، ریچارد اتینگهاوزن. (۱۳۷۹). هنر و معماری اسلامی، ترجمه یعقوب آژند، تهران: سمت.
- بووا، لوسین. (۱۳۳۶). برمکیان، ترجمه عبدالحسن میکده، تهران: بنیاد ترجمه و نشر کتاب.
- پاکباز، رویین. (۱۳۸۱). دایره المعارف هنر، سوم، تهران: انتشارات وزارت و فرهنگ ارشاد اسلامی.
- چیت‌ساز، محمدرضا. (۱۳۷۹). تاریخ پوشاک ایران، تهران: انتشارات سمت.
- خضری، سید احمد رضا. (۱۳۹۸). دولت عباسی، تهران: انتشارات سمت.
- خطیب بغدادی، احمد بن علی. (۱۴۱۷). تاریخ بغداد او مدینه الاسلام، بیروت: انتشارات دارالکتب العلمیه.
- دیماند، موریس اسون. (۱۳۹۰). راهنمای صنایع اسلامی، ترجمه عبدالله فریار، چهارم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- رمضان ماهی، سمیه. (۱۳۹۱). هنر و معماری اسلامی، تهران: انتشارات پیکان.
- زیدان، جرجی. (۱۳۴۵). تاریخ تمدن اسلام، ترجمه علی جواهر کلام، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- سجادی، محمد صادق. (۱۳۸۵). برمکیان، تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشاری یزدی.
- سیدین، علی. (۱۳۸۹). پشمینه‌پوشان: فرهنگ سلسله‌های صوفیه، دوم، تهران: نشر نی.

سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (۱۹۶۷). حسن المعاضره فی تاریخ مصر و القاهره، مصر: انتشارات دار الحیا الکتب العربیه.

سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر. (۱۳۶۹). المزهر فی علوم اللغه و انواعها، تهران: فیروزآبادی.

ضیف، شوقی. (۱۳۸۹). العصر العباسی الاول، تهران: ذوی القربی.

طبری محمد بن جریر. (۱۳۷۵). تاریخ الرسل و الملوک، ترجمه ابو الحسن پاینده، تهران: انتشارات اساطیر.

عیسی بک، احمد. (۲۰۰۵). تاریخ البیمارستانات فی الاسلام، دمشق: عین للدراسات و البحوث الإنسانیة و الإجماعیة.

عقیلی، سیف الله حاجی بن نظام. (۱۳۶۴). آثار الوزرا، تصحیح میرجلال الدین حسینی ارموی، تهران: انتشارات اطلاعات.

مقزیری، تقی الدین احمد بن علی. (۲۰۰۷). الخطط المقریزیه، مصر: انتشارات مکتبه المدبولی.

مقدسی، شمس الدین ابی عبدالله محمد. (۲۰۰۸). احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم، مصر: انتشارات مکتبه مدبولی.

متز، آدم. (۲۰۱۰). الحضاره الاسلامیه فی القرن الرابع الهجری او عصر النهضه فی الاسلام، بیروت: انتشارات دارالکتب العربی.

مکی، محمد کاظم. (۱۳۸۳). تمدن اسلامی در عصر عباسی، ترجمه محمد سپهری، تهران: انتشارات سمت.

مناظر احسن، محمد. (۱۳۸۰). زندگی اجتماعی در حکومت عباسیان، ترجمه مسعود رجب نیا، دوم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

منشی قمی، احمد بن حسین. (۱۳۶۷). گلستان هنر، تهران: کتابخانه.

میتز، آدام. (۱۹۶۷). الحضارة الاسلامیة فی القرن الرابع، چهارم، قاهره: مکتبه الخانجی.

همایون فرخ، رکن الدین. (۱۳۵۰). سهم ایرانیان در پیدایش و آفرینش خط، تهران: انتشارات بی تا.

هیلن برند، رابرت. (۱۳۸۷). هنر و معماری اسلامی، دوم، تهران: انتشارات روزنه.

یعقوبی، احمد بن اسحاق. (۱۳۸۹). تاریخ یعقوبی، یازدهم، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.

یعقوبی، احمد بن اسحاق. (۱۴۰۸). البلدان، بیروت: داراحیاء التراث العربی.